

ИСКУССТВО ИЛИМДЕРИ
ИСКУССТВО
CULTURAL SCIENCE

Мураббек Касей

**МУЗЫКАЛЫК АТКАРУУЧУЛУК ӨНӨР – МАДАНИЯТТЫН МААНИЛҮҮ
ТАРМАКТАРЫНЫН БИРИ КАТАРЫ**

Мураббек Касей

**МУЗЫКАЛЬНОЕ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОЕ ИСКУССТВО – КАК ОДИН ИЗ
ЗНАЧИТЕЛЬНЫХ СЕТЕЙ КУЛЬТУРЫ**

Muratbek Kasey

**MUSICAL PERFORMING ARTS – AS ONE OF THE SIGNIFICANT FIELDS OF
CULTURE**

УДК: 78.01.9

Бул макалада музыкалык аткаруучулук өнөрү маданияттын маанилүү тармактарынын бири катары каралуу менен, маданият жана музыкалык аткаруучулук тууралуу ой-толгоолор, алардын бири-бири менен тыгыз байланышта өнүгүүсү каралат.

Негизги сөздөр: музыкалык аткаруучулук, маданият, аткаруучулук маданият, сахналык маданият, руханий, төкмөлүк, эмоционалдуулук, музыкалуулук, интерпретациялоо.

В данной статье рассматривается музыкальное исполнительское искусство – как одна важная ветвь культуры.

Ключевые слова: музыкальное исполнительство, культура, исполнительское искусство, сценическое мастерство, импровизаторство, эмоциональность, музыкальность интерпретации.

This article consider the musical performing arts as one of the most important fields of culture, discussion of culture and musical performing arts, the development of a close relationship between them.

Key words: musical performance, culture, execution culture, the culture scene, spiritual, improvisation, emotional, musical, to interpret.

Маданият жана музыкалык аткаруучулук – булардын ар бири, адамзаттын жашоо-тиричилигиндеги эң маанилүү ой-жүгүртүүлөрдү, акыл калчоолорду, иш-аракеттерди жүргүзүүлөрдү өз ичине камтыйт. Булардын тегерегинде көптөгөн ой-толгоолор, сындар, пикирлер топтолуп келүүдө. Музыкалык аткаруучулук маданияты жөнүндө сөз кылууда, биз өз ичине көптөгөн сырларды камтыган бир чоң маселеге кабылабыз. Ошондуктан, алгач биз алдын ала кандайдыр бир түшүнүк алуубуз керек. Андан ары, акырындык менен кененирээк токтолуп, тактап, талдап, өнүктүрүү менен конкреттүү түрдө кароого аракет кылабыз.

Байыркы маданият социалдык-класстык катмарларынын пайда болушу, байыркы шаарлардын,

мекемелердин курулушу, кол өнөрчүлүктүн, илим-билимдин, ошону менен катар адамдар арасында ар кандай социалдык катмарлардын чыгышы менен пайда болгон. Негизинен илимпоздор маданиятты өзүнүн мүнөзүнө, өзгөчө белгилерине, шарттарына, айырмачылыктарына карата дүйнөлүк жана улуттук (этникалык) деп экиге бөлүшөт. Дүйнөлүк маданият – бул бүтүндөй дүйнө жүзүндө жашаган баардык өлкөлөрдүн маданиятынын бүткүл адамзаттын тарыхый жашоо жолундагы жасалган мыкты жетишкендиктеринин жыйындысын айтышат. Ал эми, улуттук маданият – бул ар бир улуттагы элдин жашоо-тиричилиги менен эриш-аракатта өнүгүү процессинде болгон, маданий ишмердүүлүктүн жыйындысы айтылат.

Дүйнө жүзүндөгү ар кандай элдин нечендеген кылымдар бою жашоо-тиричилигинин тарыхый доорун камтыган мезгилдери да маданият деп аталат. Мисалы, Байыркы доор маданияты, Алгачкы коомдун маданияты, Байыркы Египет маданияты, Орто кылымдын маданияты ж. б. сыяктуу. Ар бир улуттун да өзүнө мүнөздүү маданиятын айта алабыз. Мисалы, орус маданияты, кытай маданияты, кыргыз маданияты ж. б. сыяктуу. Ал гана эмес ошондой эле ар бир адамдын адамдык сапатына байланышкан маданияты да айтылат. Алар – этика маданияты, ой-толгоо маданияты, сүйлөө маданияты, жүрүш-туруш маданияты, тамак ичүү маданияты ж. б. Мына ушунун баарын жалпысынан бир маданият дегениз менен, алардын ар бири бири-биринен айырмаланган мазмунга, мүнөзгө ээ болушат.

Кандай гана элдин улуттук маданиятын албайлы, сөзсүз түрдө анын оригиналдуулугу жана кайталангыс өзүнө гана мүнөздүү өзгөчөлүктөрү болот. Маданияттын андай мүнөздүү өзгөчөлүктөрү, ошол элдин үрп-адатынан, салт-санаасынан, тилинен, дилинен, дининен, чарбачылыгынан, өнөрчүлүгүнөн ж. б. ачык айкын билинет. Мисалы, кыргыз

элинин жашоо-тиричилигиндеги түркүн-түрдүү мүнөздөгү айкын көрсөтүлгөн археологиялык эстеликтери, көркөм чыгармачылыгынын түрлөрү: эзелтеден аска-зоолордо, моло таштарда чегилген сүрөт-жазуулардан баштап, турак-жай куруулары, кол өнөрчүлүгүндөгү көркөм-кооздолуп жасалган буюм-эмеректери, музыкалык аткаруучулугу, улуттук бийлери ж. б. маданияттын эң маанилүү негизи катары эсептелет.

Маданият тууралуу дүйнө жүзүндөгү тарыхчылар, философтор ж. б. илим изилдөөчүлөр ар кандай ой толгоолорун, аныктамаларын айтышкан. Мисалы, Г.П. Федотов мындайча жазат: “Адам маданият процессинде гана, толук жандуу адам боло алат жана анда гана, анын бийиктигинде, өзүнүн ушундай жетишкендиктери боюнча гана, табият же адамдын дээри жөнүндө баа берүүгө болот” [Федотов Г. П. Судьба и грехи России. СПб., 1992. Т.2. 253-254-б.]. Демек, маданиятсыз эл болбойт. Кандай гана эл болбосун, анын маданияты эң алды улуттук тили, адабияты, музыкасы, көркөм өнөрү, кол өнөрчүлүгү менен чектелгендигин көрүп турабыз.

Маданият таануу аспектилеринин негизинде, адамдардын тарыхый узак убакыттагы мезгилдердин ичиндеги өнүгүү жолунда, кол өнөрчүлүгүн жана руханий-интеллектуалдык ишмердүүлүгүн так, анык көрсөтүү менен этногенезистин пайда болушуна түрткү болгон. Этногенезистин бул аспектилери элдин улуттук жагдайы менен катар, маданиятын да чагылдырып көрсөткөн.

Маданият таануу илиминде маданияттын руханий жана материалдык болуп эки түргө бөлүнүшү бизге белгилүү. Руханий маданиятында элдин жашоо-тиричилигиндеги каада-салты, үрп-адаты, ырым-жырымдары, тили, адабияты, музыкасы, бий, оюн-зоок сыяктуу тармактары каралган. Ал эми, материалдык маданиятына кол өнөрчүлүк, тамак-аш, кийим-кече сыяктуу ар кандай жашоодо колдонулуучу буюмдар, турак жай, архитектура, скульптура ж. б. изилдөөгө алынган.

Руханий маданият – бул жалпы коомдун өсүп-өнүгүүсүнүн эң негизги жана жандуу кыймылга келтирүүчү күчү болуп саналат. Ошондуктан, дүйнөдөгү өнүккөн өлкөлөрдө маданият алдыңкы катарда турат. Руханий маданияты өнүкпөгөн элдерде өнүгүү процесси болбойт. Руханий маданиятын жоготкон эл улутун да жоготот. Маданияттуу болуу билим алып сабаттуу болуу менен гана чектелбейт. Жалпы коомчулуктун өсүп-өнүгүүсүндө маданият даана, ачык эле көрүнүп турат. Анткени, ар бир адам же улут жеке өзүнө мүнөздүү ой-толгоосунун, жөрөлгөлөрүнүн, ишмердүүлүгүнүн өсүп-өнүгүүсүнө маданиятсыз жетише албайт. Коомдо маданият болуш үчүн ар бир адамдын руханий дүйнөсү бай, ар нерсеге түшүнүгү кенен жана ой-толгоосу таза, орундуу жана максаттуу болушу керек. Себеби, ал маданияттын жардамы аркылуу, “адам” деген атка татыктуу болуу менен, келечек ой-максатына жетише

алат. Адам маданият менен толук жандуу куралданбаса, анын ички дүйнөсү тар болуу менен бирге, бүтүндөй жашоосу эч натыйжасыз, кызыксыз, максатсыз баш аламандыкта өтүүгө дуушар болоору белгилүү.

Элдин этникалык өнүгүү жолу байыртадан эле кандайдыр бир шартталган мүнөздө калыптанган. Ал биринчиден, руханий жана маданий мурастарды жаратып сактоосу, экинчиден, кол өнөрчүлүктүн өнүгүү процесси, үчүнчүдөн, эстеликтерди жаратуусу, архитектуралык курууларды өздөштүрүүсү ж. б. ушул сыяктуулардын ошол этноско таандык экендигинин так аныктыгында. Демек, маданият – бул адам баласынын жаралышынан эле, аңсезиминин өсүүсү менен бирге, анын жашоо-турмушунун шартына, мүнөзүнө жараша калыптанып, күндөлүк тиричилигиндеги айлана-чөйрөсү аркылуу байланышуу менен мукташ болгон дыйканчылык, мал чарбачылык, кол өнөрчүлүк, көркөм өнөрчүлүк, музыкалык аткаруучулук ж. б. ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө өнүгүүчү процесс.

Маданиятты бир бүтүмдүү биримдикте кароодо, анын ар кандай чөйрөгө бөлүнгөндүгүн көрөбүз. Аларга төмөндөгүлөрдү киргизсек болот:

Маданият дүйнөсүнүн эки нерседен тургандыгы: адамдын руханий жана материалдык маданияты;

Бүгүнкү күндөгү коомдун интеллигенциясы, жумушчу массасы, эл башкаруучулары;

Адамдын жашоо-тиричилиги менен катар, анын ишмердүүлүгүнүн натыйжасында жасаган иштери, башкача айтканда, илим жана билим чөйрөсү.

Демек, маданияттын маани-маңызын аныктоодо, анын негизги үч формасын көрсөтүүгө болот.

Биринчиси, элдин руханий дүйнөсүнүн маданиятын (каада-салтына, үрп-адаты ж. б.) өнүктүрүүнүн ыкмасы, жолу жана кийинки урпактарга калтыруу тажрыйбасы. Экинчиси, маданияттын чыгармачыл ишмерлеринин жана өркүндөтүүчүлөрүнүн жеке өзүнө таандык формасы. Мында, маданиятты өнүктүрүүдө, элдин улуттук мүнөзүнө жана этнографиясына, этнологиясына таянуу. Үчүнчүсү, адамдын материалдык ишмердүүлүгүнөн пайда болгон предметтерин материалдаштыруу формасы. Демек, жыйынтыгында маданиятты адамзаттын ар бир мууну жашоо-тиричилигине, шартына, мезгилине жараша өздөштүрүп өнүктүрүү менен улам кийинки муунга өткөрүп бериши турат.

Маданият, адам баласынын жаратылыш-табият менен тыгыз байланышында да өзгөчө ролду ойнойт. Ар бир элдин технологиялык жана экономикалык өнүгүү деңгээли бирдей болушу мүмкүн. Бирок, алардын салты, каадасы, көркөм табити ар башка болот. Булардын ар бири өзүнчө каралат. Ар бир элдин улуттук өзгөчөлүгү, дүйнөсү жана жаратылыш менен байланышы, алардын этностук психологиясына таасирин тийгизүү менен, улуттук мүнөзүн калыптандырат. Адамдын жаратылыш менен байланышы – бул жеке эле жер-суу, тоо-таш, талаа-

токой менен гана эмес, жашоо-тиричилик менен күрөшүүсүнүн: тамак-аш табышынын, эмгектенишинин, амал кылышынын, өнөрчүлүк ишмердүүлүгүнүн ж. б. эриш-аркактуулугу. Бул, ошол элдин этникалык өзгөчөлүгүн айкындап турат. Демек, адамдын жаратылыш жана табият менен тыгыз байланышынын очогу болуп маданият эсептелет. Адам баласы маданиятты өнүктүрүүчү катары эсептелүүсү менен бирге, жаратылыш менен айкалышкан жашоо-тиричилик тажрыйбасында, улуттун мүлкүн, энчисин сактап калуучусу жана мурасчысы катары саналат. Мындай өзгөчөлүктөр адам баласынын дүйнөгө болгон көз карашындагы, коомго жана үй-бүлөөгө мамиле жасоодогу ишмердүүлүк процессинде болуп өтөт.

Маданият элдин калың катмарынын психологиясына таасирин берүү менен, ишмердүүлүгүн, максатын жана жыйынтыгын аныктайт. Мындай психологиялык абал, ар бир боло турган иштин жүзөгө ашыруу ыкмасын пайда кылат. Ишмердүүлүк жагдайдын өзү, улуттун мүнөзүн, колоритин сактоо менен, маданият массалуулук мүнөзгө ээ болот.

Кыргыз улуттук маданияты бүгүнкү күндө биздин түшүнүгүбүз боюнча, комплекстүү келген эки сферада өнүккөн. Биринчиси – музыкалык аткаруучулук маданият (ырчылык, төкмө-акындык, дастан айтуучулук, аспаптык аткаруучулук, бийчилик, оюн-зоок өнөрлөрү), экинчиси – кол өнөрчүлүк (жазуу-сүрөтчүлүк, узчулук, зергерчилик, устачылык, архитектуралык, скульптуралык). Музыкалык аткаруучулук маданият тармагында эң орчундуу орунду ээлейт. Музыкалык аткаруучулук сөзсүз түрдө маданият менен байланышта каралат. Алардын өнүгүү процесси бири-бири менен өтө тыгыз байланышта болуу менен өтөт.

Бизде музыкалык аткаруучулук чеберчилик жана аткаруучулук маданият деген түшүнүк бар. Аткаруучулук чеберчилик бул өзүнчө каралуучу маселе. Ал эми, музыкалык аткаруучулук маданият дегенди кандай түшүнөбүз? Аткаруучулук жөндөмдүүлүктү маданиятташтырууга болобу? Мында, сөзсүз түрдө аткаруучулуктун маданиятынын деңгээли, мыйзамченемдүүлүгү, анын келечектүү өнүгүүсү сахналык маданият менен байланышта каралат. Бизге түшүнүктүү болуш үчүн, музыкалык аткаруучулук маданиятындагы өнөрчүлүктөрдү эске салалы: ырчы-обончулук; төкмө-акындык; дастан айтуучулук; аспапчы-күүчүлүк (комузчулук, чоорчулук, сурнайчылык, кернейчилик ж. б.); бийчилик; куудулдук; чечендик.

Бул өнөрчүлүктөрдүн ар биринин өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөрү бар. Мындай өнөрчүлүктөр жагдайында, биз алардын бардыгын музыка коштогондугун билебиз. Музыка менен поэзия ар дайым бирдикте болуп, эриш-аракта өнүккөн. Акындын ыр саптары дайым обон коштолуу менен аткарылат. Ал эми обондуу ыр, сөзсүз түрдө тигил же бул элдик музыкалык аспаптардын (көбүнчө комуз, кээде кыл кыяк, жетиген) коштоосунда аткарылат. Ыр ж. б.

жанрлар комедиялык, лирикалык, пратриоттук мүнөздөрдө болушат.

Бул жагдайда, биз жаратылыш-табиятка салыштырмалуу, маданият адам баласынын өз колу менен жасоонун, аң сезиминин, чыгармачылыгынын, ишмердүүлүгүнүн натыйжасында пайда болгондугун эсибизге салабыз. Ал эми, маданият менен музыкалык аткаруучулук өтө тыгыз байланышта болуу аркылуу, алардын биримдигинде биз реалдуу жашоо-тиричиликтин чагылдырылышын көрө алабыз. Биринчиден, музыкалык аткаруучулук адам баласынын ички дүйнөсүнүн сезимталдуулугун, ой-жүргүртүүсүн өрчүтүүсү жана анын айлана-чөйрө менен байланышы. Экинчиден, ой-толгоону иш-жүзүнө ашыруу багытында, аны жандуу кыймылга келтирүүчү жанга жагымдуу эстетикалык көркөмдүктү, кооздукту жаратууга болгон иш-аракеттер экендигин көрөбүз. Мына ушул эки ой-толгоонун жыйындысынын жогорку деңгээлдеги чегине, бийиктигине жеткирилишин – *музыкалык аткаруучулук маданияты* деп түшүнөбүз. Музыкалык аткаруучулук маданияттын жогорку деңгээлде өсүп-өнүгүүсү, ошол музыкант-аткаруучунун ички ой-толгоосу жана сезимталдуулугу менен бирге аткаруучулук чеберчилик дараметине жараша болот.

Адатта, тигил же бул чыгармачылык ишмердүүлүк жөнүндө жакындан билүүдө, аны талдап, тактап, мүнөзүн ачып алуунун зарылдыгы турат. Бул жагдайда музыкалык аткаруучулук маданияты да куру эмес. Музыкалык аткаруучулук – бул көркөм өнөр түрүнө кирүү менен, ал өзүнө мүнөздүү орунга, максатка ээ. Ошондуктан, анын маданиятын билүүгө, өнүктүрүп бийик деңгээлге жеткирүүгө толук негиз бар. Аткаруучулук маданият табиятынан ар кандай аспектилерде мүнөздөлөт. Мындай негиздерден болуп гносеологиялык жана социологиялык түшүнүктөр эсептелет. Алар, бири бирин толуктап тыгыз байланышта болуп турат.

Гносеология – бул илимий таануунун булактары, жолдору жана мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө окуу. Анын алкагында аткаруучулук маданият объективдүү чөйрөнү таанып билүүнүн өзгөчө формасы катары каралат. Ал эми, социология – коом жана анын өнүгүшү жөнүндөгү илим. Бул жагдайда, аткаруучулук маданият социалдык функцияларынын аткарылышын жыйынтыктаган коомдук жашоонун өзүнчө каралган элементи катары кароого болот. Гносеологиялык көз карашта аткаруучулук маданияты, ачып берүү каражаты катары каралса, ал эми, социологиялык жагында, анын коомдогу өнүгүүсү, башка социалдык кубулуштар менен катар коюлуусуна көңүл бурулат.

Музыкалык аткаруучулук маданият, аң сезим, көркөм идеялар, түркүн көз караштар менен гана чектелбейт. Ал ошондой эле, көркөм идеялардын өнүгүүсү жана колдонулушу менен тыгыз байланышта болуп, алардын иш-жүзүнө ашырылышы, эл ичинде кеңири таралышы, сакталуусу жана ошондой эле, музыкант-аткаруучулардын арасында өз ара

мамилелери, мына ушунун баары анын бирдиктүү жыйындысы болуп эсептелет. Бул жагында, кээ бир изилдөөчүлөрдүн аткаруучулук маданият жөнүндө көркөм баалуулуктун биримдиги боюнча оюн айтууга түрткү берсе, башкаларын – көркөм идеологиялык мамилелер системасы тууралуу, ал эми кай бирлеринин, аны социалдык маданият институту катары кароого, ой топтоого мүмкүнчүлүк бергендигин көрө алабыз.

Музыкалык аткаруучулук ар кандай аспектилерде каралган. Ал адамдын ишмердүүлүгүндө, социалдык көркөм коммуникациясынын бир бөлүгү катары изилдөөгө алынышы керек. Булардын жыйынтыгы аткаруучулук маданият маалымат берүү жана моделдештирүү теориясында, ошондой эле психологиялык аспектисинде көрсөтүлүшү турат. Музыкалык аткаруучулуктун пайда болушу, өнүгүшү жөнүндөгү философиялык-эстетикалык теория бүгүнкү күндө түзүлө элек. Мындай теорияны түзүүдө, аткаруучулук өнөрүнүн тарыхын диалектикалык-материалисттик түшүнүүнүн принциптерин кеңири колдонуунун керектиги турат. Бул теорияга айкалышып, шайкеш келген аткаруучулук өнөрүнүн методологиялык маселелерин изилдөө келечектин иши.

Аткаруучулук өнөрдүн философиялык-эстетикалык маселелерин чечүү жана аны изилдөөнүн жемиштүүлүгү жогорку деңгээлде болушу үчүн, ал бул жагдайда кеңири каралышы керек. Эгерде эстетика аткаруучулук өнөрдүн жалпы мыйзамченемдүүлүгүн тактап, аныктап берүүгө көздөлгөн болсо, анда аткаруучулук өнөрдү бүтүндөй кароону көздөө турат. Анткени, аткаруучулук өнөрдүн коомчулукта өнүгүүсү, жандуу түрдө ар кандай социалдык-маданий процесстеринин кулач жайышына кезеги менен өзүнүн таасирин тийгизет. Себеби, атактуу жазуучулар, композиторлор, обончулар, күүчүлөр, акындар ж. б. көркөм баалуулукту жаратуучулар менен катар музыкант-аткаруучулар (ырчылар, төкмө-акындар, дастан айтуучулар, комузчулар, кыякчылар, чоорчулар ж.б.) да коомчулукта кадыр-баркка ээ болушат.

Тарых барактарынан кыргыз элинин жашоо-тиричилигиндеги башка өнөрчүлүктөрү менен эришаркакта, музыкалык аткаруучулук өнөрүнүн өсүп өнүгүүсүнөн даректүү маалыматтарды ала алабыз. Кыргыз элинин музыкалык аткаруучулук маданиятын, биринчи кезекте руханий-интеллектуалдык мурас-эстелиги катары кароого болот.

Музыкалык аткаруучулукта эң алды сүрөтчү сүрөт тарткан сыяктуу эле, музыканы композитор жаратат. Ал эми, жаралган чыгарманы угуучуларга тартуулоодо, эң алды маанилүү ролду ойногон аткаруучунун эки сапатын – интерпретациялоосу жана аткаруучулук маданиятын көңүлгө алаарлыгы тургандыгы бизге белгилүү. Жаралган музыкалык чыгарма ар кандай формада жана жанрларда (аспаптык күү, обондуу ыр, дастан ж. б.) болушу мүмкүн. Аткаруучунун музыкалык чыгарманы

интерпретациялоосу, анынаткаруучулук маданиятынын деңгээлине жараша сапатка ээ болот. Музыкант-аткаруучуга табиятынан аткаруучулук шык-жөндөм берилсе да, анын аткаруучулук маданияты туулгандан баштап ага мүнөздүү эмес. Илгертеден шакирти устатынын жанында дайыма болуп, аны ээрчип жүрүп, ырчылык же аспаптык аткаруучулук өнөрүн өздөштүрүү менен, анын аткаруучулук маданиятын да кабылдай билип, жогорку деңгээлге жеткиришкен. Алардын ичинен Токтогул, Карамолдо, Ыбырай, Атай, Муса сыяктуу бирден-бир табиятынан таланттуулар суурулуп чыгышкан. Бүгүнкү күндө, ырчылык жана аспаптык аткаруучулук өнөргө үйрөнүүгө миндеген жаш муундар бет алышкан. Бул жагдайда аткаруучунун өзүнө мүнөздүү аткаруучулук маданиятынын өзгөчөлүгү, бөтөнчөлүгү, айырмачылыгы ж. б. сапаттарын эске алууга болот. Анткени, аткарыла турган чыгарма музыкалык аспап (комуз, кыл кыяк, чоор ж. б.), обон, акындын ыр саптары, жашоо-тиричиликтеги болгон окуя ж. б. менен тыгыз байланышкан.

Жогоруда айтылгандай, илгертен устатын шакирти ээрчип жүрүп, аткаруучулук өнөр маданиятына жетишкен болсо, учурдун талабына ылайык, бүгүнкү күндүн музыкант-аткаруучусу жогорку аткаруучулук маданиятка, устатынын жетекчилиги астында, билим алуу менен, өзүнүн аткаруучулук чеберчилигин нагыйжалуу көнүгүү, үйрөнүү, өздөштүрүү менен жетише алат. Мына ушул себептен, аткаруучулук маданиятка жетишүү өзгөчө татаал өнүгүү процессине ээ. Аткаруучулук чеберчиликти өнүктүрүүдө көнүгүүлөрдүн мааниси абдан зор. «Көнүгүү» – дегенди кандай түшүнөбүз? Көнүгүү – бул кандайдыр бир жогорку чеберчиликти талап кылган ырдоо же аспапта ойноо ыкмаларын колдонуу менен катар, аткаруучулук чеберчиликти өстүрүп, өнүктүрүүгө багытталган жана кандайдыр бир бүтүмдүү түзүлүшкө ээ болгон ноталык жазылма.

Музыкант-аткаруучуну тарбиялоодо, эң маанилүү жана негиздүү тармактарынын бири – сахналык аткаруучулук маданияты. Ага токтоло кетели. Жаш музыкант-аткаруучуну сахналык маданиятка тарбиялоо, адеп аткаруучулук чеберчиликке тарбиялоо менен катар башталат. Анын жүрүш-турушу, жакшы мүнөзү, кичипейилдиги, акниеттүүлүгү сыяктуу жакшы сапаттары, кыскасы ыйманга, адеп-ахлакка тарбиялануусу, башталгыч класстарда эле калыптанышы керек. Бул аткаруучунун маданияттуулугунун калыптанышы. Музыкант-аткаруучунун жүрүш-турушунун маданияттуулугу, анын музыкалык аткаруучулук маданиятына да, зор таасирин тийгизет. Жүрүш-туруш маданияты менен аткаруучулук маданияты, экөө бири-бири менен тыгыз байланышта. Эгер, жаш музыкант-аткаруучу өзүнүн жүрүш-турушуна көңүл бурбай, адептүүлүгү жок болсо, аны сахналык маданиятка тарбиялоодо, бир топ кыйынчылыктарды туудурат. Анткени, сахналык маданияттын да өзүнүн тартиби, талаптары, шарт-

тары бар. Өзүнүн жүрүш-турушуна, баскан-турганына, дене боюун түз, тыкан, таза алып жүрүүгө көз салбаган, жоопкерчиликсиз окуучу, сахналык маданияттын талаптарын аткарууга да жоопкерчиликсиз мамиле жасайт. Ошондуктан, жаш музыкант-аткаруучу адеп мектептин босогосун аттаган күндөн баштап эле, адеп-ахлакка тарбиялоо талаптуу. Алгачкы күндөн баштап эле, адеп-ахлакка, ыйманга тарбияланган жаш музыкант-аткаруучунун сахналык аткаруучулук маданиятка тарбиялануусу жакшы калыптанат.

Сахналык аткаруучулук маданиятка тарбиялоодо, устат окуу мөөнөтүндө өзүнүн иш-программасын түзүп алуусу керек. Аткаруучулук чеберчиликти өнүктүрүүдө, көнүгүүлөрдүн үстүндө иштөө менен жетишүү кандай болсо, жүрүш-туруш маданияты менен сахналык маданиятка жетишүүдө, чыгармалардын темасы жана мазмуну да, ошончолук өзүнүн таасирин тийгизет.

Берилген чыгармаларды жогорку деңгээлдеги аткаруучулук чеберчиликте өздөштүрүү аркылуу, аны менен катар тыгыз байланышта болгон сахналык аткаруучулук маданиятты да өз деңгээлине жеткирүүнүн үстүндө иштөө талаптуу. Аткаруучунун тартынчаактыгы, уялчаактыгы да чыгарманы толук, жеткиликтүү деңгээлде мүнөзүн көрсөтө аткарууга терс таасирин тийгизет. Бул жагдайда, устат алгачкы окутуу күнүнөн баштап, жаш музыкант-аткаруучу өзүн эркин сезип, тартынбай, уялбай, өзүнө кандайдыр бир чечкиндүүлүктө ишенимге ээ болгондой тарбия берүүсү керек. Ал класста кандай ишеним менен өздөштүрүлгөн чыгарманы аткарууга көнсө, сахнада угуучулар алдында да, ал ошондой эле ишеним, эркиндик менен аткаруучулук маданиятына көнүктүрүү зарыл. Ошондой эле, музыкант-аткаруучу аткара турган чыгармасынын мүнөзүн толук кабылдай билип, анын мазмуну менен жашоосу керек. Мына ошондо гана, жаш музыканттын аткаруучулук чеберчилиги өсүп, сахналык маданиятын бийик деңгээлге жеткирүүгө болот.

Жаш музыкант-аткаруучуну сахнага чыгаруунун алдында, аныалдын ала даярдоо керек. Ал адеп сахнага чыгаарда толкунданып, тамагы кургап, кулагы чуулдашы мүмкүн. Кээ бир акыл-эсин жоготуп койгондор да кездешет. Сахнага чыгууда, одоно басуу, колдорунун туш келди кыймылдагы шилтемдери, чачын сылоо, бетин сүртүү, колдорун кенен шилтөө, кайчылаштыра кармоо, кежигесин тырмоо, башын жерге салып, далысын бүкүрөйтүп алуу, туш тарабын элендеп кароо. Мына ушунун баары жаш музыкант-аткаруучунун өтө толкундануусунун натыйжасында болуп өтө турган көрүнүш. Мындай терс көрүнүштөрдү, устат алгачкы күндөн баштап жоюуну көздөш керек. Жаш музыкант-аткаруучу сахнага качан гана, ал өздөштүргөн чыгармасын жогорку чеберчиликке жеткире аткарып, сахналык жүрүш-турушу тийишүү талаптарда болуп, өзүнө ишенимдүү эркиндикке ээ болгон учурда гана чыгаруу дурус болот. Бул *сахналык маданият* деп

аталат. Демек, устат жаш музыкантты жеке эле аткаруучулук мыкты чеберчиликке гана эмес, сахналык маданиятка да тарбиялашы талаптуу.

Сахнага чыгуу алдындагы учурунун өтө көп убакытка созулушу да, окуучуга терс таасирин тийгизбей койбойт. Ошондуктан, сахнага чыгуу учурунда, жаш музыкантка кеп-кеңешин айтуу менен, ага жылуу мамиле, жагымдуу жагдай түзүп, пайдалуу сөз сүйлөп, көңүлүн көтөрө дем берүү устаттын бирден-бир милдети. Жаш музыкант-аткаруучуну даярдабай туруп, сахнага алып чыгууга болбойт. Ошондуктан, устат жаш музыканттын канчалык деңгээлде чыгарманы аткарууга толук мүмкүнчүлүгү бар экендигине ынангандан кийин гана, сахнага чыгаруусу дурус.

Аспапчынын чеберчилиги жогорулап, жеырчы көркөм-кооз тембрине жетишип, музыкалык аткаруучулугу жогорку деңгээлде болуп, келбеттүү татынакай болсо да, бирок, сахналык маданияты тийиштүү деңгээлде жана сахналык ажарлуулугу болбосо, ал эч качан сахнада чебер аткаруучу боло албайт. *Сахналык ажарлуулук* деген эмне? Ал баарынан мурда, ырчынын нукура сахналык таланты, сахнада алып жүрүү жөндөмдүүлүгү, жагымдуу жагдайда көрүүчүлөрдүн көз-жоосун алуусу. Ырчы же аспапчы өзүн сахнага кандай алып чыгуусу, кыймыл-аракеттери, мимикалык жесттерди кандай жасоосу, мына ушулардын баары жасалма түрдө болбой, нукура, эркин абалда шайшкештикте, жогорку маданиятта болушу талаптуу. Мына ушунун баары, жаш ырчынын баштапкы күнүнөн баштап калыптануу жолунда болушу керек. Алгачкы күндөн баштап элдик нукура аткаруучулук манерага көнүгүү талаптуу. Аткаруучу бул жагдайында жеке эле ырчы же аспапчы гана эмес, актер да болуусу талаптуу.

Музыкант-аткаруучунун сахналык аткаруучулук жогорку маданиятка кандай жетишүүсү керек? Чыгарманы аткаруу чеберчилиги кандай деңгээлде болушу керек? Бул суроолорго жооп берүү үчүн, эгер музыкант-аткаруучу мектеп курагынан баштаган болсо, төмөндөгүдөй иш-аракеттерди жүргүзүү талаптуу. *Биринчиден*, окуучу-ырчы же аспапчы академиялык, майрамдык, ата-энелерге арналган ж. б. концерттерге көбүрөөк чыгып туруусу зарыл. Мындан эч тартынбаш керек. Анткени, мына ушундай концерттик-аткаруучулук иш-аракеттердин натыйжасында, аткаруучулукка, сахналык маданиятка көнүгүү болуп өтөт.

Экинчиден, окуучу-аткаруучу менен класста иштөө мезгилинин негизги максаты – ырдоо үнүн тийиштүү деңгээлде калыптандыруу, аткаруучулук чеберчилик жана сахналык маданият жагдайындагы кемчиликтердин үстүндө иштөө менен аларды жөнгө салуу болуп эсептелет.

Сахналык толкундануунун да чеги, жөнү бар. Чыгарманы толкундануусуз мүнөзүн келтире жогорку деңгээлде аткаруу мүмкүн эмес. Ал толкундануу – чыгармачылык толкундануу. Окуучу сахналык толкунданууну да туура кабылдай билип, жөнгө

салуну үйрөнүүсү керек. Ал толкундануу чыгарманын көркөм-образын түзүүгө көмөк берет. Сахналык маданиятка көнбөгөн, аткаруучулук чеберчилик деңгээлге жетишпеген музыкантта сөзсүз түрдө, өтө ашыкча толкундануу пайда болот да, ал анын аткаруучулук чеберчилигинин да, сахналык маданиятынын да деңгээлин төмөн түшүрүүгө алып келет.

Ошондуктан, устат өзүнүн устаттык тажрыйбасында, жаш музыканттын алгачкы окуу күнүнөн баштап, аткаруучулук чеберчиликке тарбиялоо менен катар, сахнада өзүнүн дене-боюн туура кармоого, артисттик жакшы сапаттарга көнүктүрүүсүн, сахналык маданияттын жогору болуусун эң негизги талаптарынын бири катары коюусу зарыл. Демек, *жүрүш-туруш маданияты, аткаруучулук чеберчилик жана сахналык маданият* – булл үчөөнүн ар бири, өзүнчө каралган чоң маселелерден болсо да, алар бири-бири менен өтө тыгыз байланышта болот.

Ырчынын канчалык деңгээлде уккулуктуу тембрлүүнү, же аспапчынын аткаруучулук жогорку чеберчилиги болбосун, өзүнүн интеллектуалдык өнүгүүсүнө, сахналык маданиятына, жөндөмүнө, аткарылган чыгармасы музыкалык сапаттарга ээ болбосо, ал эч качан көздөлгөн максатка жетише албайт. Негизи, табиятынан кооз тембрлүү ырдоо үнү эң сейрек кездешет. Ырчынын табиятынан берилген көркөмдүү ырдоо үнү же аспапчынын аткаруучулук жогорку чеберчилиги болсо да, ага кандайдыр бир деңгээлде аткаруучулуктун ыкмалары, маданияты жөнүндө сабак алуусу талап кылынат.

Ал эми сахналык маданиятка кантип жетишүү керек? Ага аткаруучулук чеберчиликке жетишүү сыяктуу эле, сахналык маданиятты тарбиялап өстүрүүдө, актердук чеберчиликтин негиздери боюнча билим алуу керек. Ошондой эле, такшалган, атактуу музыкант-аткаруучулардын сахналык чеберчилигин, аткаруучулук маданиятын көрүү жакшы натыйжа берет.

Адатта, ырчылык өнөрүндө болобу же аспаптык аткаруучулук өнөрүндө болобу, аткаруучулук чеберчилик жөндөмдү өстүрүп-өнүктүрүү боюнча, абалтан бери эл ичинде сакталып келе жаткан “устат-шакирттик” салттуу жолу жана анын мыйзамченемдүү аткаруучулук ыкмалары колдонулат. Ошол аткаруучулук чеберчиликке көнүгүү ыкмалары менен байланышкан аткаруучулук маданиятынын да мыйзамченемдүү чеги, талаптары коюлган. Мына ушундан улам, аткаруучулук чеберчилик жөндөм менен маданияттын ар бири өзүнчө маселе болсо да, аларды бири биринен ажыратып өзүнчө бөлүп карай албайбыз. Алар бири-бири менен тыгыз байланышта, бири-бирин толуктап туруу менен өнүгүү жолунда болот. Демек, аткаруучулук маданият – бул музыканттын аткаруучулук шык-жөндөмүнүн кандайдыр

бир тиешелүү деңгээлде өсүп-өнүгүүсү. Аткаруучулук маданият – бул музыкант-аткаруучунун бүтүндөй интеллектуалдык шык-жөндөмдүүлүгүнүн системасы: аткаруучулук жөндөмдүүлүгү, чеберчилиги, көркөм-кооздугу, образдуулугу, эмоционалдуулугу, төкмөлүгү (импровизациясы), сезимталдуулугу, музыкалуулугу ж. б.

Музыкалык аткаруучулукта, музыкант өзүн эркиндикте сезүү үчүн, аткаруучулуктун маданиятына, тилчинин эне тилин жакшы билгениндей, диктордун көркөм окууну мыкты өздөштүргөнүндөй жөндөмдүүлүккө ээ болушу талаптуу. Элдик музыканттардын ичинен аткаруучулук маданият маселелерине кандайдыр бир деңгээлде табиятынан туш болбогон аткаруучуларды кезиктире албайбыз. Мындай абалга туш болгон музыкант-аткаруучу өзүнүн табиятынан берилген жөндөмдүүлүгүнүн ыкмаларын колдоно билген. Мындайларга, айлап, жылдап күпүлдөтө “Манас” эпосун айткан манасчылар, жалгыз боз үйдүн келбет-түзүлүшүн ыр саптарында обонго салып жети күн ырдаган философ ырчы-акын Жайсаң, көп кырдуу аткаруучулук таланты ашкан (манасчылык, комузчулук, күүчүлүк, ырчы-акындык, дастанчылык өнөрдү бирдей алып жүргөн) Балык, аккан сууну бир нече күн тынбай ырдаган Жеңижок, түркүн түрдү аспаптарда ойной билип, керемет күү кайрыктарын таңшыткан Күрөңкөй, Арстанбек сыяктуу жоон топ өнөр залкарларын киргизе алабыз.

Бүгүнкү күндө аткаруучулук маданиятты жалпы коомдук аң-сезимталдуулуктун формасы катары гана кароо жетиштүү эмес. Аны аныктап, тактап, жеткиликтүү билүү үчүн, анын баардык жактарын, байланыштарын камтып окуп-билип, өздөштүрүү зарыл. Кандай гана өнөрдү же предметти албайлы, ал көптөгөн түрдүү белгилерге, өзгөчөлүктөргө ээ. Аларды канчалык терең өздөштүрүү менен, алар жөнүндө ошончолук көп ачылыштарга, билүүлөргө ээ болобуз.

Адабияттар:

1. Виноградов В. Кыргызская народная музыка. Ф.: 1958.
2. Затаевича А. Кыргызские инструментальные пьесы и напевы. М.:1971.
3. Касей М. Кыргыз элдик аспаптык аткаруучулук өнөрүнүн тарыхы. Окуу китеби. Музыкалык жогорку окуу жайлар үчүн. Б.: 2015.
4. Касей М. Кыргыз элдик ырчылык аткаруучулук өнөрүнүн тарыхы. Окуу китеби. Музыкалык жогорку окуу жайлар үчүн. Б.: 2016.
5. Уметалиева-Баялиева Ч. Этногенезес кыргызов: музыковедческий аспект. Историко-культурологическое исследование. – Б.: 2008.

Рецензент: д.искусс.н. Дүйшалиев К.Ш.